

Visuomenės profilaktika – KGB psichologinio poveikio įrankis

Visuomenės profilaktika kaip sovietų saugumo psichologinio susidorojimo įrankis buvo esminis kontrolės elementas kovojant su režimui nelojaliais piliečiais. Straipsnyje atskleidžiamos profilaktinių priemonių formos, išryškinami jų taikymo principai. Pateikiama archyviniais šaltiniais paremtų pavyzdžių, nušviečiančių piliečių veiklą, už kurią jie buvo psichologiškai persekiojami, aptariama jaunimo kontrolė.

IVADAS

Šiandienos visuomenę domina ne tik slapti sovietų saugumo (toliau – KGB) sekimo būdai, kur ir kam jie buvo taikomi, kaip buvo organizuojamas slaptas žmonių stebėjimas, bet ir psichologinis persekiojimas, vadinamasis profilaktinis apdorojimas.

Sovietų ideologija bet kokią nukrypimą nuo komunistų partijos linijos laikė kriminaliniu nusikaltimu arba tiesiog psichiniu nukrypimu. Po profilaktikos terminu slėpėsi ištisa įtakos priemonių skalė. Profilaktika buvo taikoma ne vien kaip prevencinė priemonė norint nutraukti antisovietinius asmens veiksmus. Kartu buvo siekiama antisovietiskai nusiteikusiam asmeniui daryti moralinį poveikį, kad jis pakeistų pasaulėžiūrą ir taptų lojaliu sovietų režimui žmogumi. Pasitelkęs profilaktiką, KGB norėjo ideologiškai apdoroti visuomenę ir saulankia linkme formuoti viešąją nuomonę.

Siekdama daryti poveikį žmonių moralei savivokai ir kontroliuoti socialinę tikrovę, totalitarinė valstybė taikė manipuliavimo žodžių ir vertinimų prasmėmis taktiką¹. Sovietų saugumas sąmoningai vykdė manipuliavimą per profilaktiką. Patekę į KGB akiratį žmonės patirdavo paslėptą psichologinį poveikį. Ši tarnyba klastingai taikė manipuliavimo technologijas. Manipuliavimo metodai buvo skirti tiek didesnėms žmonių grupėms, tiek pavieniams asmenims paveikti. KGB pareigūnai, pasitelkę smerkimo taktiką, apeliavo į žmonių jausmus, siekdami sukelti jiems nerimą, įteigti, kad jie turi jausti atsakomybę už savo šeimos likimą, įtikinti, kad jų elgesys sovietinėje valstybėje yra neetiškas. Dažnai tokiems žmonėms buvo prikišama „nešvari“ praeitis (kalinimas, tremtis). Buvo laikoma, kad manipuliacija pasiekė tikslą, jei asmuo, kuriam taikoma profilaktika, pripažindavo savo „kaltes“ ir pasižadėdavo pasitaisyti.

KGB taikytas profilaktikos metodas sulaukia vis daugiau istorikų dėmesio, bet apibendrinamojo istorinio tyrimo dar nėra. Šiame straipsnyje daugiausia remiamasi bendro pobūdžio tyrinėjimais pasitelkiant archyvinius Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) šaltinius. 1989 m. Lietuvos SSR KGB darbuotojams pradėjus naikinti archyvinius fondus, šios institucijos centrinio aparato administraciniame pastate nebeliko profilaktikos bylų (2105 saugomų vienetų)². KGB kruopščiai fiksavo profi-

laktikos taikymo atvejus, kaupė statistinius duomenis. Nors saugumiečiai nebuvo linkę raštu detalizuoti vadinamojo perauklėjimo eigos, išlikusiuose dokumentuose nušviečiami individualūs saugumo darbuotojų ir asmenų pokalbiai. Profilaktikos formos geriau atsiskleidžia periferijos KGB padalinių dokumentuose.

Tyrinėdama Lietuvos jaunimo pasipriešinimo slopinimą, Nijolė Gaškaitė³ apžvelgė slaptosios ir viešosios profilaktikos būdus. Ji viena pirmųjų paskelbė archyvinį dokumentą, atspindintį Kauno žemės ūkio akademijos studentui S. Grigaičiui 1959 m. taikytą viešąją profilaktiką.

KGB rengė įvairius tarnybiniam naudojimui skirtus leidinius. Antai 1959 m. buvo išleista profilaktikos taikymo apžvalga „Kai kurie profilaktinio darbo klausimai, atliekami respublikos KGB organų“⁴, deja, ji nėra išlikusi. „Kontržvalgybos žodynas“⁵ apibūdina profilaktikos formas, kurias savo veikloje taikė operatyviniai darbuotojai. Leidinyje „SSRS KGB rinkinys“⁶, pažymėtame grifu „visiškai slaptai“, rašoma apie Kostui Meidūnui pareikšto oficialaus įspėjimo veiksmingumą ir apie šio asmens paskelbtą savo praeitį smerkiantį straipsnį „Realybė pakeitė mano įsitikinimus“.

Šiam tyrimui svarbūs su sovietiniu saugumu susidūrusių asmenų prisiminimai, nes jie subtiliai atskleidžia persekiojimo aplinkybes, žmonių, kuriems buvo taikoma profilaktika, reakciją ir pan. Aktyvus kovotojas už žmogaus teises Antanas Terleckas⁷ savo dienoraštyje išryškino, kaip KGB, siekdamas susidoroti su nelojaliais asmenimis, darydavo jiems moralinį poveikį darbo kolektyvuose, per spaudą ir šeimą. Žymus disidentas Vytautas Skuodis⁸ savo prisiminimuose pateikia faktų, rodančių, kad Lietuva buvo apraizgyta tankiu sekimo ir persekiojimo tinklu, pasakoja, kaip vyko šis „pelės ir katės“ žaidimas.

Kai kuriose mokslinėse studijose, nušviečiančiose pasipriešinimą sovietų valdžiai ir jaunimo persekiojimą⁹, išryškėja, kokias profilaktines priemones taikė KGB. Min-daugas Žiūkas¹⁰, nagrinėdamas KGB veiklą tarp Vilniaus moksleivių XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje, taip pat atskleidžia profilaktikos taikymą.

Saulius Grybkauskas, aptardamas KGB veiklą sovietinės Lietuvos pramonės įmonėse, apžvelgia „profilaktiką su visuomenės pagalba“¹¹, kurią taikant dažniausiai dalyvaudavo įmonių vadovai ir partijos komiteto nariai.

Anot Kristinos Burinskaitės¹², profilaktika – tai partijos propagandinio, auklėjamojo ir šviečiamojo darbo dalis, kuria buvo norima padidinti politinį budrumą siekiant, kad visuomenė padėtų kovoti su kitaminčiais ir neutralizuoti neigiamą Vakarų įtaką.

Studijos „Baltijos laisvė – Europos atsakomybė“¹³ bendraautorai, aptardami pilietinį protestą ir KGB terorą, atskleidžia 45 pabaltijiečių memorandumą pasirašiusių asmenų tardymą, persekiojimą ir dvasinį terorizavimą.

Straipsnyje siekiama ištirti profilaktikos metodą, KGB taikytą norint susidoroti su sovietų režimui nelojaliais asmenimis, išnagrinėti įvairias profilaktinių priemonių formas, išryškinti jaunimui taikytos profilaktikos specifiką, apžvelgti asmenų, kuriems saugumas taikė profilaktiką, reakciją į dvasinį persekiojimą ir aptarti agentų tinklo vaidmenį.

PROFILAKTIKA SOVIETINĖJE SISTEMOJE

Šeštajame dešimtmetyje sovietų valdžia Lietuvoje buvo užtikrinama pasitelkus visuotinę visuomenės kontrolę. Perėjęs prie auklėjamųjų funkcijų, režimas ėmėsi vadinamosios lankstesnės politikos, kuri reiškėsi visuotiniu

persekiojimu, terorizavimu ir psichiatrijos taikymu. Siekdamas kontroliuoti ir įbauginti režimui nelojalius piliečius, KGB ėmėsi psichologinės prievartos. Valdant Nikitai Chruščiovui, apsiribota profilaktiniu išpėjamuoju darbu ir agentūrinių-operatyvinių priemonių taikymu aktyviems „vidaus priešams“. SSKP XXI suvažiavime N. Chruščiovas teigė, kad „būtina imtis priemonių, kurios užkirstų kelią visuomenei žalingiems pavienių asmenų nusižengimams“¹⁴. KGB siekė profilaktinėmis priemonėmis palaužti tautinį pasipriešinimą, vadindamas jį sovietinių piliečių „politinio nebrandumo“ apraiška. Tai reiškė nesikišimą į socialinio gyvenimo procesus, visuomeninį neaktyvumą, politinį abejingumą ir mąstyseną, pagrįstą nesovietine ideologija.

Slaptame septintojo dešimtmečio pabaigos laiške „Apie poreikį padidinti visuomenės vaidmenį kovoje su nusikalstamumu ir visuomeninės santvarkos pažeidėjais“¹⁵ SSKP CK pažymėjo, kad išpėjamosios profilaktinės priemonės padėjo tapti visuomenei naudingais nariais netgi tiems, kurie buvo linkę į antisovietinę veiklą. Psichologinio poveikio priemonių buvo imamasi siekiant užkirsti kelią nusikalstamumui tų, kurie dėl savo „politinio nesąmoningumo“ arba paveikti priešiškos įtakos pasukdavo vadinamuoju netinkamu keliu. Profilaktinis darbas buvo organizuojamas vadovaujantis KGB prie Sovietų Sąjungos Ministrų Tarybos kolegijos 1964 m. liepos 3 d. ir Lietuvos SSR KGB 1963 m. sausio 30 d. nutarimais „Dėl profilaktinio darbo priemonių valstybės saugume tobulinimo“¹⁶.

Sovietų Sąjungoje atėjus į valdžią konservatyvioms jėgoms – Leonidui Brežnevui tapus SSKP CK generaliniu sekretoriumi, o Jurijui Andropovui – SSRS KGB vadovu, – kitaminčiams pradėtos taikyti griežtesnės priemonės siekiant su jais susidoroti. Susitelkta į prevencinį neigiamų visuomenės reiškinių ir nuotaičių, galinčių tapti ypatingų įvykių priežastimi, užkardymą. Psichologinis persekiojimas ypač

suklestėjo septintajame–aštuntajame dešimtmetyje. Daugumai piliečių už antisovietinę veiklą, nederamus viešus pasisakymus ir pan. buvo taikomos profilaktinės priemonės. Keisti kovos su tautiniu judėjimu taktiką vertė ne tik Sovietų Sąjungos vidaus pokyčiai, bet ir pakitusi šalies padėtis tarptautinėje arenoje. Nenorint bloginti atšilusių santykių su Vakarais ir nusižengti Helsinkio baigiamojo akto įsipareigojimams, sovietų valdžiai teko piliečių persekiojimą maskuoti KGB auklėjamosiomis priemonėmis.

Po 1968 m. Čekoslovakijos įvykių kitose socialistinėse šalyse kilę neramumai vertė KGB imtis griežtesnių priemonių. Kovoiant su ideologine diversija pradėta dažniau taikyti profilaktika¹⁷. Psichologinis KGB poveikis buvo nukreiptas į vadinamuosius klystančius piliečius.

KGB prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos kolegijai 1972 m. rugsėjo mėn. priėmus sprendimą dėl socialistinio teisėtumo laikymosi taikant profilaktines priemones, psichologinis persekiojimas dar labiau suaktyvėjo. Dvasiniam terorui įtakos turėjo ir 1972 m. gruodžio 25 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakas „Dėl valstybės saugumo organų oficialaus išpėjimo kaip profilaktinio poveikio priemonės taikymo“¹⁸. Jame numatyta, kad valstybės interesams prieštaraujančius antivuomeninius veiksmus atlikusiam asmeniui, jeigu jis nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, leidžiama pareikšti oficialų išpėjimą. 1973 m. kovo 20 d. SSRS KGB patvirtino įsakymą Nr. 0150 „Dėl oficialaus išpėjimo taikymo tvarkos“¹⁹ ir nurodė, kad oficialų išpėjimą galima pareikšti tik tada, kai kitos profilaktinės priemonės yra neveiksmingos. Tačiau iš tikrųjų KGB profilaktinių priemonių arsenale oficialus išpėjimas buvo gana dažnas. Siekiant susidoroti su antisovietinės veiklos organizatoriais SSRS KGB pirmininko J. Andropovo 1973 m. gegužės 3 d. įsakymu nurodyta pro-

filaktines priemones taikyti asmenims, kurie dėl politinio nebrandumo pateko į priešiško elementų įtaką²⁰.

Profilaktika buvo taikoma iki pat Atgimimo laikotarpio pabaigos. Vadovaudamasis KGB prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos kolegijos 1987 m. gruodžio 28 d. nurodymu, KGB Tardymo skyrius 1988 m. apibendrinio profilaktinių priemonių taikymo asmenims duomenis nuo 1979 m. Buvo išnagrinėti 2297 profilaktinės medžiagos vienetai, iš jų 473 archyvinės operatyvinės įskaitos ir operatyvinio sekimo bylos. Buvo sudaryta speciali darbo komisija informacijai su-
naikinti, kuri atrinko 1205 profilaktinės medžiagos vienetų, iš jų 132 operatyvinės įskaitos bylas. Su Lietuvos SSR vadovybės žinia iš įskaitos buvo pašalinti 1337 asmenys, t. y. apie 60 proc. visų piliečių, kuriems KGB taikė profilaktiką²¹. 1986 m. pradžioje į operatyvinę įskaitą buvo įrašyti 35 435 asmenys. Iš jos išbraukus 5972 asmenis bei papildomai įtraukus 263, liko 29 726 piliečiai²². Lietuvos visuomenė visą sovietmetį buvo auklėjama neatsisakant profilaktikos metodo. Tai rodo ir SSRS KGB pirmininko V. Čebrikovo 1988 m. liepos 10 d. įsakymas. Jame pažymima, kad, siekiant sustabdyti antisovietines akcijas, neutralizuoti priešiškus elementus, „kovojančius už Lietuvos savarankiškumą“ „tautos interesų gynėjus“, reikia atkakliai organizuoti agentūrines-operatyvines, administracines ir profilaktines priemones²³. Tačiau 1989 m. KGB padarė išvadą, kad kai kuriais atvejais žmonėms taikoma profilaktika neturi „tiesioginio ryšio su valstybės saugumo interesų apsauga“²⁴.

PROFILAKTIKOS METODAS IR JO TAIKYMAS

Profilaktikos metodą KGB taikė siekdamas užgniaužti lietuvių pilietinę saviraišką ir

sąmoningumą. Tautinis pasipriešinimas buvo prilygintas „politiškai žalingiems išsišokimams“, bet kokie priešiški veiksmai buvo nesuderinami su sovietų valdžios politika. Potencialiais tokių „nusikaltimų“ ir „nusižengimų“ vykdytojais KGB laikė „politiškai ir moraliai netvirtus“ asmenis. Profilaktinėmis priemonėmis mėginta auklėti visus, kurie nesitaiksto su sovietų primestu režimu. KGB siekė nutraukti „nusikalstamą“ šių asmenų veiklą ir užkirsti kelią jų nepageidaujamam poveikiui aplinkai. Profilaktika taikyta „politiškai nebrandiems ir klaidingai tarybinę tikrovę suvokiantiems“²⁵ piliečiams. N. Gaškaitės duomenimis, 1954–1972 m. KGB taikė profilaktiką daugiau kaip 6 tūkst. antisovietinė veikla užsiimančių asmenų, vėliau – apie 500 asmenų kasmet²⁶. Juozapo Romualdo Bagušausko tyrimų duomenimis, 1959 m. KGB taikė profilaktiką 397 žmonėms, tarp jų 29 įvairių grupių 75 nariams ir 322 pavieniams asmenims, 73 žmonės auklėjo su „visuomenės pagalba“. 1961 m. profilaktinės priemonės buvo skirtos 646 žmonėms, iš jų „su visuomenės pagalba“ – 251, dalyvaujant saugumiečiams – 547, pasitelkiant talkininkus – 16; buvo auklėjami 36 grupių 225 nariai ir 421 pavienis asmuo²⁷. 1967 m. profilaktiką „su visuomenės pagalba“ KGB skyrė 234 asmenims. 1968 m. iškviestų asmenų skaičius – 444²⁸. 1973 m. profilaktinės priemonės skirtos 478, 1974 m. – 596, 1976 m. – 455, o 1978 m. – 257 pasipriešinimo dalyviams²⁹. 1986 m. profilaktika buvo taikoma 233, 1987 m. – 76 tariamai politiškai nebrandiems sovietiniams piliečiams³⁰, kurie, veikiami priešiško elementų, užsiėmė politiškai žalinga veikla. Profilaktinės priemonės buvo skiriamos remiantis įvairiais motyvais. Dažniausiai nurodomos šios priežastys: nepageidaujami ryšiai su užsieniečiais, „išdavikiški ketinimai“, antisovietiniai ir politiškai žalingi pasisakymai, maito taisyklių nepaisymas, valiutinių operacijų pažeidimai.

Profilaktika buvo pasitelkiama norint neleisti nueiti politiniais klystkeliais žmonėms, nelinkusiems taikstytis su sovietų režimu. KGB psichologinis persekiojimas turėjo prevenciškai užkirsti kelią antisovietiniams veiksams. Įdomu, kad KGB bandė aiškintis ir tokių „tyčinių veiksmų“ aplinkybes. Antai 1964 m. buvo pažymėta, kad daugeliu atvejų profilaktika yra jau pasireiškusių faktų aiškinimasis, taigi nėra įspėjamojo pobūdžio³¹.

KGB sistemoje vyravo nuostata, kad profilaktikos forma priklauso nuo žmogaus politinio išprusimo, socialinio veido ir antisovietinių apraiškų pobūdžio³². Kaip profilaktiką taikyti, priklausė nuo vadinamojo nusižengimo ypatumų. Nusižengimas buvo prilyginamas valstybiniam nusikaltimui arba laikomas paprasčiausiu išsišokimu prieš sovietų valdžią. Įvertinęs, kiek nusižengimas pavojingas, operatyvininkas turėdavo laiku imtis atitinkamų poveikio priemonių. Ką tai reiškė? Žodžiu „laiku“ buvo nusakomas sėkmingas psichologinis KGB poveikis, atgrasęs nuo neleistinų veiksmų. Antai KGB pareiškė, kad, „laiku ėmusis priemonių, 1973 m. vasario mėn. Vilniuje buvo užkirstas kelias grupei jaunuolių (26 asmenims) imtis veiksmų, galinčių sutrikdyti viešąją tvarką“ Vasario 16-osios proga³³. KGB nuolatos siekė sukliudyti jaunimui imtis galimų antisovietinių veiksmų.

Didelis vaidmuo rengiant profilaktines priemones buvo skiriamas ir patiems saugumiečiams. Jie buvo laikomi auklėjamojo proceso organizatoriais ir koordinatoriais. Nors KGB vadovybė aktyviai siekė, kad visi kadriniai darbuotojai nuolankiai paklustų sistemos reikalavimams, pavaldiniai ne visada stropiai atlikdavo savo darbą. Nedėmesingiems darbuotojams buvo priekaištaujama dėl „ideologiškai žalingų ir antisuomeninių apraiškų taikant perspėjamąsias priemones“ ir menko auklėjamojo poveikio „politiškai nepastoviams piliečiams“³⁴. Pasitaikydavo

atvejų, kai per skubėjimą jiems nepavykdavo „deramai“ paveikti kvočiamų asmenų. KGB viršininkai iš savo pavaldinių reikalavo pirmiausia atidžiai patikrinti pranešimą, o tik tada imtis asmenį perauklėti. Antai 1974 m. KGB Šilalės rajono skyrius taikė profilaktines priemones laikraščio vedėjai Zitai Kelpšaitėi dėl užsieniečių judėjimo respublikoje teisių pažeidimo³⁵. Vadovaujantys KGB darbuotojai padarė išvadą, kad iš pradžių derėjo Z. Kelpšaitės elgesį iškelti į viešumą, o tada ją pasmerkti visuomenės akyse. Taigi, jų nuomone, reikėjo šios moters veiksmus deramai įvertinti redakcijoje ir ištirti jos bendravimo su svetimšaliais aplinkybes. Buvo skelbiama, kad sovietinėje valstybėje „visuomenė yra uždara ardomajai veiklai prieš socializmą“³⁶, todėl KGB siekė nutraukti bet kokius sovietinių piliečių ryšius su svetimšaliais. Mat buvo baiminamasi, kad į Vakarus nepatektų antisovietinė spauda, nesklistų žinios apie lietuvių persekiojimą, žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimą Lietuvoje. Tuo tikslu KGB, pasitelkęs įvairias auklėjimo formas, stengėsi kontroliuoti bendravimą su užsieniečiais.

Kad darbas duotų vaisių, KGB pareigūnai turėjo palaikyti gerus ryšius su partijos, komjaunimo ir visuomeninėmis organizacijomis, darbo kolektyvais ir mokyklomis. Viešumo politika leido tokį bendradarbiavimą padaryti atviresnį. Tačiau sustiprėjus Sąjūdžio judėjimui prireikė koreguoti šio metodo taikymą. Sumažėjo asmeninės profilaktikos taikymo atvejų skaičius – dabar jis sudarė 70 proc. iškvietimo į KGB atvejų. Kadriniai darbuotojai buvo priversti atsakyti auklėjamojo pokalbio iškviečiant į KGB ir oficialaus įspėjimo KGB vardu. Pasidarė daug sunkiau taikyti profilaktiką asmenims su visuomenės, darbo ir mokslo kolektyvų, administracijos ir visuomeninių organizacijų pagalba. Iš operatyvinės informacijos matyti, kad profilaktika pamažu prarado savo veiksmingumą: „taikytos profilaktinės priemonės neturėjo

reikiamo teisinio pagrindo, tapo mažai veiksmingos, o kai kuriais atvejais, turint galvoje KGB ideologinės kovos aplinkybes, – net žalingos³⁷. Tačiau vis dar mėginta taikyti profilaktiką asmenims pasitelkus vietinę spaudą, agentus ir pareiškiant oficialų įspėjimą. KGB sistema į profilaktiką pažvelgė kitu rakursu. Buvo apklausiami nepilnamečiai, senyvo amžiaus ir mažai raštingi žmonės, kurių socialinė visuomeninė padėtis ir išsilavinimas leido spręsti, kad jie nekelia grėsmės valstybės saugumui.

PROFILAKTIKOS FORMOS

KGB darė žmonėms psichologinį poveikį slapta ir atvirai. Jis reiškėsi įvairiomis psichologinio spaudimo formomis: individualiu auklėjamuoju pokalbiu, įspėjimu žodžiu ar raštu, viešu kolektyvo pasmerkimu arba patikrinimu. Per visą sovietmetį profilaktikos formos mažai keitėsi, tačiau izoliuoti neklusnius, nelojalius ir antisovietiskai nusiteikusius asmenis buvo siekiama nuolat.

Asmeninė profilaktika. Asmeninę profilaktiką KGB atlikdavo savo jėgomis arba kartu su kitomis valstybinėmis struktūromis ir visuomeninėmis organizacijomis. KGB ne tik siekė sukliudyti konkrečiam asmeniui nusikalsti, bet ir mėgino užkirsti kelią veiksams, galintiems peraugti į nusikaltamus režimui. Jis pasitelkė auklėjamuosius metodus: įtikinėjo arba ėmėsi prievartos³⁸. KGB siekė taip paveikti auklėjamo asmens sąmonę, kad suformuotų teigiamas politines ir moralines sovietinio žmogaus savybes, o kartu – nutrauktų „politiškai žalingą“ veiklą. Įžvelgdamas grėsmę SSRS saugumui, KGB mėgino tokiam žmogui išaiškinti, kad jo veiksmai klaidingi. Tai saugumiečiai darė pasmerkdami tokio žmogaus pažiūras ir perspėdami, kad jo veiksmai nebus toleruojami.

Prievartą KGB laikė pagalbiniu asmeninės profilaktikos įrankiu. Dažniausiai piliečiai už teisėtvarkos pažeidimus arba „nedorus“ poelgius buvo baudžiami administracine bauda. Pavyzdžiui, 1960 m. KGB Kretingos rajono skyrius pakvietė į profilaktinį pokalbį Butkų, kuris necenzūriniais žodžiais atsiliepė apie sovietų valdžią, taip „įžeisdamas“ vyriausybę ir partijos vadovybę³⁹. Šis žmogus buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn, skiriant jam penkiolika parų arešto. Neretai žmonės buvo patraukiami ir baudžiamojon atsakomybėn. Antai už antisovietines kalbas 1959 m. KGB profilaktines priemones skyrė 25 Kalvarijos rajono gyventojams, du iš jų buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁴⁰.

KGB pareigūnų kabinetuose vykdavo individualūs pokalbiai su „prasikaltusiais“ piliečiais. Tokio pokalbio pradžioje paprastai būdavo supažindinama su sovietiniais įstatymais ir aptariamas „netinkamas“ žmogaus elgesys. Antai 1959 m. Kavarsko rajono KGB darbuotojai sužinojo apie nederamus buvusios tremtinės Kadžionytės iš „Pergalės“ kolūkio veiksmus. Saugumiečiai šią moterį tardė už vietinių komunistų „šmeižimą“. Kalbantis su ja neapsieita be įvairių įspėjamųjų frazių: „jūsų požiūris neteisingas“, „jūs padarėte klaidą“. Kadžionytė buvo gąsdinama, kad, jei nepasitaisys, praras laisvę, jai nebus jokio pasigailėjimo ir pan. Lietuvos SSR KGB pirmininkui Alfonsui Randakevičiui buvo pranešta, kad taikytos profilaktinės priemonės davė rezultatų: moteris „[...] labai verkė ir prašė, kad ją paliktų laisvėje, teigė kaltę išpirksianti darbu kolūkyje“⁴¹. Matome, kad baimė vertė žmones pataikauti, apsimestinai vaizduoti pavyzdingus darbuotojus. Įbaiginti saugumiečių, jie galėdavo „išpirkti kaltę doru darbu ir pavyzdingu gyvenimu“.

Prieš pakviesdamas į profilaktinį pokalbį, KGB darbuotojas jau būdavo susipažinęs su kvočiamo žmogaus asmenybe, tad galėjo valdyti pokalbio eigą ir stebėti žmogaus

reakciją. Profilaktika siekta išgauti pasižadėjimą „daugiau to nebedaryti“. Pavyzdžiui, 1960 m. vienas pilietis rašė: „Apgailestauju, kad dalinai pradau organų pasitikėjimą. Manau, kad ateity savo sąžiningu darbu šią atsitiktinę neapgalvotą klaidą sugebėsiu atpirkti negailėdamas jėgų, visuomet vesiu kovą prieš Tarybinės Tėvynės priešus.“⁴² Priverstinai pasmerkdamas savo poelgius, žmogus valdžios akyse vaizduodavo esąs jai lojalus. Pavyzdžiui, 1973 m. birželio 6 d. KGB taikė profilaktiką Viktorui Pečkiui. Žmogus buvo priverstas teisintis dėl pasisveikinimo darbovietėje „Tegyvuoją Hitleris!“ ir žodžių, kad „1940 m. raudonarmiečiai atėjo į Lietuvą apdriškę ir purvini, o dabar atsipenėjo lietuviška mėsa“⁴³. V. Pečkys saugume aiškinosi neketinęs kenkti sovietų valdžiai.

Operatyvininkams rūpėjo nustatyti, ar kvočiamas asmuo nederamas mintis išsakyti be „priešiškų kėslų“, ar pripažįsta savo kaltę, ar buvo atviras per apklausą. Apie saugume vykusią apklausą paprastai sužinodavo darbovietės viršininkas ir partinės organizacijos sekretorius.

Bendroji profilaktika. Siekdamas užkirsti kelią valstybiniais nusikaltimams ir „politiškai žalingiems išsišokimams“, KGB, pasitelkęs teisines, organizacines ir auklėjamąsias priemones, taikė vadinamąją bendrąją profilaktiką. Prie teisinių priemonių priskirtini atitinkami baudžiamieji įstatymai, administracinė atsakomybė ir specialaus režimo tam tikruose objektuose įvedimas. Propagandinės priemonės, politinio budrumo kėlimas, poveikis piliečiams atvirose teismuose, viešas ardomąja veikla kaltinamų asmenų pasmerkimas (vadinamasis demaskavimas) buvo laikomi auklėjamosiomis priemonėmis⁴⁴. Vadinamąsias visuomenės negeroves buvo siekiama šalinti įvairiais būdais.

Viešojo profilaktika – tai mėginimas daryti atvirą auklėjamąjį poveikį konkrečiam

asmeniui arba asmenų grupei. Dažnai viešojo profilaktika buvo taikoma pasitelkiant valstybines ar visuomenines organizacijas. Asmenį, kuriam buvo skiriamos profilaktinės priemonės, buvo siekiama perauklėti jo aplinkoje atvirai. Valdžios netoleruojami tokio žmogaus poelgiai buvo paviešinami, pasmerkami partijos, komjaunimo ir darbo kolektyvų susirinkimuose. Antai 1959 m. lapkričio 5 d. įmonės susirinkime buvo svarstomas piliečio Varno elgesys. KGB vadovybei buvo pranešta, kad žmogus „labai išsigando, pripažino savo klaidas ir prisiekė darbininkams, kad ateityje tokių kvailysčių nebus. Tris kartus buvo atėjęs į saugumą ir teisinosi, kad jis nėra priešas, antitarybines mintis išsakė nesąmoningai, reikšdamas nepasitenkinimą vietinės valdžios vadovais, kurie laiku nepasirūpina statybose medžiagomis.“⁴⁵

Vienas iš KGB taikytų metodų buvo gaudų apie asmens elgesio svarstymą skleidimas. Tuo siekta įbauginti ir pamokyti kitus žmones. Kartais KGB griebdavosi net kuriozinių būdų. Antai Jonavos rajono gyventojui Vareikiui, vienam iš asmenų, kuriam buvo skirtos profilaktinės priemonės, kolūkio valdybos vardu už gerą darbą buvo įteikta premija⁴⁶. Net tokiu būdu buvo bandoma perauklėti.

Visuomenės pasmerkimą KGB laikė itin veiksmingu būdu, padedančiu susidoroti su režimui nelojaliais piliečiais. Į šį procesą saugumas pirmiausia įtraukdavo partinės nomenklatūros atstovus. Buvo vadovaujamas nuostata, kad „laikiniai išklydę iš doros kelio tarybiniai žmonės sovietų saugumą turi laikyti tikru savo draugu“⁴⁷. Todėl „suklydusiems“ asmenims buvo suteikiama galimybė pasitaisyti. Pavyzdžiui, 1964 m. lapkričio mėn. buvo surengtas antisovietiška nusiteikusio A. Terlecko „viešas teismas“. Nepavykus šio žmogaus „perauklėti“ dažnai ir ilgais pokalbiais saugumo darbuotojų kabinetuose, buvo pasirinktas kitas būdas jam paveikti. Pirmiausia laikraštyje buvo išspausdintas

propagandinis straipsnis, o vėliau buvo paviešinti „nederami“ A. Terlecko veiksmai. Anot A. Terlecko, KGB kaip įmanydamas stengėsi jį sutramdyti („aplaužyti ragus“). Auklėjamas „spektaklis“ buvo surengtas „Puntuko“ gamykloje. Žinodamas, kad gali būti įkalintas, bei siekdamas, kad nebūtų kišamasi į jo šeimos gyvenimą ir vaikų auklėjimą (mat „pasitaismo tikslais“ teko nenoromis pritarti dukros stojimui į pionierius), A. Terleckas ryžosi kalbėti viešai. Viešai svarstant buvo pareikšta, kad tai „labai klystantis žmogus“, kuriam kolektyvas turi „parodyti teisingą kelią“. A. Terleckui buvo prikišta draugystė su „lagernikais“, jis buvo išvadintas dviveidžiu, neatviru žmogumi ir pan.⁴⁸ Po tokių pasmerkimo procedūrų darbovietėje pasklisdavo įvairūs komentarai, apkalbos. Be abejo, ne kiekvienas galėdavo atsilaikyti girdėdamas pašaipias bendradarbių replikas ir pan.

Psichologinis poveikis buvo daromas ir pasitelkiant autoritetus. Antai 1960 m. KGB su partinių struktūrų žinia auklėjo jauną Telšių rajono poetę, mokytoją T. Bikėnaitę. Ji buvo kaltinama antisovietinių laiškų, eilėraščių rašymu ir platinimu. KGB prašymu LKP Telšių rajono sekretorius pasirūpino, kad ją „perauklėti“ padėtų poetai Algimantas Baltakis ir Antanas Miškinis. Bandyta T. Bikėnaitę įteigti, kad jos pasaulėžiūra yra klaidinga. Poetai pasmerkė antisovietinę mokytojos veiklą. Įbauginta moteris pasižadėjo „padaryti viską, kad ir gyvenime, ir literatūroje taptų naudinga liaudžiai tarybinio žmogumi“, negana to, ji pareiškė esanti „labai dėkinga partinių organų atstovams ir valstybės saugumo darbuotojams už humanišką elgesį su ja“⁴⁹. Vadinasi, KGB psichologiškai persekiojamas žmogus būdavo taip paveikiamas, kad dėdavosi esąs dėkingas, o tai reiškia, kad jis dvasiškai palūždavo. Manipuliavimas jausmais buvo KGB vykdomos visuomenės kontrolės mechanizmo sudedamoji dalis.

Visuomenę buvo stengiamasi paveikti ir per žiniasklaidą (spaudą, radiją, televiziją), pasitaikydavo viešų teismo procesų. Profilaktinėmis priemonėmis asmenį buvo siekiama sugniuždyti ir sukompromituoti. Buvo manoma, kad viešoji profilaktika pasiekė tikslą, jei, plačiai paskleidus žinią apie „nederamą“ žmogaus elgesį, būdavo paveikiami ir kiti „moraliskai netvirti“ asmenys⁵⁰. Perauklėjant dažnai buvo praktikuojamas straipsnių, kuriuose atgailaujama už savo veiksmus ar žodžius, rašymas. Spaudoje pasirodžius tokiam straipsniui, žmogus pasijusdavo moraliskai palaužtas. KGB siekė, kad „prasižengęs“ asmuo būtų visuomenės ignoruojamas, prarastų palaikymą ir pasijustų izoliuotas. Sovietų valdžia profilaktinėmis priemonėmis mėgino priversti režimui nelojalius piliečius prisitaikyti prie tikrovės. KGB auklėjamųjų priemonių nepavyko išvengti ir priešakario Lietuvos visuomenės veikėjui Juozui Keliuočiui⁵¹. Neatlaikęs varginančio KGB persekiojimo ir spaudoje paskelbęs straipsnius „Tiltas, kurio dar nėra“ bei „Kelias, kurį pasirinko mano Lietuva“, jis priverstinai susikompromitavo visuomenės akyse.

Nesitaikstančių su sovietų režimu, t. y., KGB žodžiais tariant, „turinčių ketinimų imtis priešiškos veiklos“, asmenų, be profilaktinių priemonių, laukė ir kompromitavimas. Persiauklėjimo pavyzdžiu kitiems turėjo tapti vadinamoji vieša „išpažintis“. Baimė atsidurti kalėjime, o kartais tiesiog noras įsitraukti į visuomenės gyvenimą – mokytis, dirbti mėgstamą darbą – bei nuolatinė įkyri KGB priežiūra ir psichologinis spaudimas pastūmėdavo žmones paminti savo pasaulėžiūros principus.

Sovietų saugumas dideliu savo laimėjimu laikė susidorojimą su J. Keliuočiu. Panašiai KGB pasielgė ir su kitais jo aplinkos žmonėmis. Profilaktikos neišvengė žinomi nepriklausomos Lietuvos ekonomistai Vladas Tiškus ir Domas Cesevičius. Ėmusi

agentūrinių-operatyvinių ir auklėjamųjų priemonių, V. Tiškus „Valstiečių laikraštys“ paskelbė straipsnį „Vardan Lietuvos“, o „Gimtajame krašte“ – „Pažinkime Lietuvą tokią, kokia ji yra“⁵². 1972 m. vasario 28 d. KGB pakviestas profilaktinio pokalbio, D. Cesevičius į sovietų saugumo klausimus atsakinėjo raštu. Jis buvo kamantinėjamas, kaip vertina tautininkų politinę veiklą, kaip žiūri į jam taikytas represijas, ar jos padėjusios jam suvokti savo klaidas. Reikalauta nurodyti ryšius su išeivija, išsakyti požiūrį į sovietinę sistemą⁵³. Saugumui visada rūpėjo piliečių požiūris į sovietų režimą, o sąmoninga antisovietinė laikysena, aiškos nuostatos rodė, kad sovietinėje visuomenėje esama žmonių, kurie drįsta reikšti tautinę dvysią. Tokios elgsenos apraiškos sovietų režimui buvo nepalankios, tad su KGB pagalba buvo siekiama priversti žmones būti lojaliaus valdžiai, užgniaužti bet kokią pasipriešinimą. Visą sovietmetį buvo mėginama dviasiskai palaužti piliečius su spaudos pagalba. Paskutinė vieša „išpažintis“ pasirodė 1987 m., jos autorius – K. Meidūnas⁵⁴.

Profilaktika su agentų pagalba. Kai asmuo, kuriam taikomos profilaktinės priemonės, nesuvokdavo, kad yra „auklėjamas“ sovietų saugumo pavedimu, tokia profilaktika buvo slaptoji. Režimui nelojalių piliečių straipsnių, kuriuose jie pasmerkdavo savo pažiūras, KGB sugebėdavo išgauti ne tik tiesioginiu šių asmenų spaudimu, bet ir taikydamas slaptąją profilaktiką, t. y. darydamas jiems poveikį per įtakos agentus ir patikimus asmenis. Dažniausiai tokie talkininkai turėjo ne tik daryti ideologinį poveikį antisovietišškai nusiteikusiems žmonėms, bet ir juos stebėti, rinkti informaciją apie jų veiklą, teikti žinias, ar pasikeitė jų politinės nuostatos, ar jie ir toliau reiškia nederamas pažiūras. Pavyzdžiui, 1959 m. Jonavos rajone buvo organizuotas vienuolikos asmenų, kuriems prieš tai buvo skirtos profilaktinės

priemonės, sekimas namų ir darbo aplinkoje. Su talkininkų pagalba buvo siekiama išsiaiškinti, ar šie žmonės atsisakė antisovietinės veiklos („priešiškų ketinimų“), ar „pasitaisė“ (t. y. užsiima vadinamuoju visuomenei naudingumu darbu)⁵⁵.

Profilaktinių priemonių palenkta žmogus galėjo tapti ir potencialiu kandidatu užverbuoti. Pavyzdžiui, 1968 m. patikimas asmuo P. informavo, kad L. Š. labai išgyvena dėl savo „ideologiškai žalingų minčių“ ir baiminasi, kad nebūtų iškviestas į saugumą, nes dėl to gali netekti autoriteto sovietiniame ūkyje ir galiausiai prarasti einamas pareigas. Iš anksto žinant, kad asmuo bijosi, apsiribota tik jo pokalbiu su saugumiečiu. L. Š. pokalbyje buvo atviras ir suteikė saugumui naudingos informacijos, o tai galiausiai įgalino jį užverbuoti. KGB sistemoje šis asmuo buvo apibūdinamas kaip sąžiningai ir stropiai bendradarbiaujantis⁵⁶.

Kokios profilaktinės priemonės bus taikomos, lėmė ir talkininkų sukaupta informacija. Ja remdamasis operatyvinis darbuotojas nusprendavo, kokių priemonių imtis. Gavę pranešimą apie „nederamą“ piliečio poelgį, KGB darbuotojai pradėdavo rinkti duomenis apie jo šeiminių padėtį, giminaičius, kaupti kompromituojančią informaciją. Antai 1981 m. profilaktinių priemonių buvo imtasi prieš Lietuvos mokslų akademijos sociologę Gražiną Glavackaitę. 1980 m. ji pateko į KGB akiratį dėl savo ryšių su Maskvos „antivisuomeniniais elementais“ (SSRS invalidų teisių gynimo grupė) ir mėginimo sukurti „nacionalistinę“ grupę Lietuvoje. KGB sekiai nustatė, kad moteris nutraukė ankstesnius ryšius, nes „nenori konfliktuoti su valdžios organais ir susigadinti sau gyvenimą“⁵⁷. G. Glavackaitė buvo sekama iki 1983 m. Negavus informacijos apie „nederamą“ veiklą, operatyvinio stebėjimo byla buvo nutraukta, paliekant G. Glavackaitę įrašytą į operatyvinę įskaitą.

Organizuodamas profilaktiką, KGB retsykiais taikydavo ir sekimo techniką. Pavyzdžiui, 1959 m. Panevėžio mieste KGB dėmesio sulaukė repatriantas Juozas Survilas, kuris savo aplinkoje kalbėjo apie gyvenimą svetur. Kadangi šis žmogus, KGB žodžiais, liaupsino gyvenimą užsienyje ir nesiorientavo politiniais sovietinės valstybės klausimais, jam buvo skirtos profilaktinės priemonės. KGB pažymėjo, kad J. Survilas „klaidingai supranta Tarybų Sąjungos politiką, šmeižia tarybinę tikrovę ir reiškia išdavikiškus ketinimus“⁵⁸. Vėliau buvo nutarta išsiaiškinti, kaip šis žmogus elgiasi šeimos rate. Su išgalvota dingstimi jo namuose apsilankė agentas Rokas, kurio lagamine buvo įmontuota operatyvinė technika. Slaptai pasiklausius pokalbių, sužinota, kad J. Survilas yra lojalus sovietų valdžiai, teigiamai jis buvo apibūdintas ir darbe⁵⁹. Patyrę psichologinį KGB spaudimą ir įbauginti žmonės mažai reikšėsi viešumoje, labiau slėpė savo pažiūras.

Savo aukų KGB nepalikdavo ramybėje ir baigęs taikyti profilaktines priemones. Režimui nelojalūs asmenys būdavo ir toliau sekami, stebimas kiekvienas jų žingsnis. Tai vidutiniškai trukdavo metus, nors pasitaikė atvejų, kai žmogus buvo stebimas trejus, ketverius metus ir dar ilgiau. Pavyzdžiui, 1982 m. buvo auklėjamas Lietuvos veterinarijos akademijos studentas Jurgis Šimonėlis, kuris mokslinio komunizmo paskaitose išdrįso prašnekti apie „netvarką socialistinio ūkio valdyme“⁶⁰. Archyviniai duomenys rodo, kad jis buvo stebimas beveik šešerius metus.

Profilaktiniame darbe KGB gana daug dėmesio skyrė vadinamajam **oficialiam išpėjimui**. Dažniausiai oficialus išpėjimas būdavo pareiškiamas padarius vadamuosius antvisuomeninius veiksmus, už politiškai žalingos medžiagos gaminimą, laikymą ar platinimą, už politiškai žalingų samprotavimų skleidimą žodžiu ir dalyva-

vimą grupiniuose veiksmuose, taip pat už visuomeninės arba darbo tvarkos pažeidimus transporto, valstybinėse, visuomeninėse įstaigose ir įmonėse, sovietų valdžiai kenksmingus sovietinių piliečių ryšius su užsieniečiais ir kitus veiksmus, leidžiančius įtarti, kad jie gali būti žalingi⁶¹.

Sprendimas pareikšti oficialų išpėjimą būdavo įforminamas raštu. Saugumietis pateikdavo anketinius asmens duomenis, nurodydamas jo antisovietinius veiksmus ir motyvus, kodėl tikslinga jam pareikšti oficialų išpėjimą. Asmuo būdavo raštu ar telefonu iškvičiamas į saugumą, o nepaklusęs šiam reikalavimui galėjo būti atvesdintas milicijos. Protokolą pasirašydavo asmuo, kuriam reikšiamas oficialus išpėjimas, ir šį dokumentą parengęs KGB operatyvinis darbuotojas. Saugumiečiai stebėdavo žmogaus reakciją į oficialų išpėjimą, reikšdavo nuomonę, ar būtina jį sekti⁶². Į profilaktinį pokalbį iškviestam asmeniui būdavo išduodama pažyma darboviete ar mokslo įstaigai. Joje būdavo tiksliai nurodyta, kiek laiko žmogus praleido KGB. Kaip atvesdinimo pavyzdį galima paminėti tėvo ir sūnaus Bogušių atvejį. 1980 m. KGB iškviė atvykti Vytautą Bogušį jaunesnįjį, bet per apsirikimą (kadangi abu bendravardžiai) vietoj jo į milicijos skyrių buvo atvežtas jo tėvas⁶³. Jei asmuo po to, kai jam buvo pareikštas oficialus išpėjimas, įvykdėdavo nusikaltimą, pažeidžiantį valstybės saugumo interesus, protokolas apie jam taikytas profilaktines priemones būdavo įtraukiamas į jo baudžiamąją bylą.

1974 m. profilaktinės priemonės buvo skirtos 23 Panevėžio miesto asmenims, septyniems iš jų pareikštas oficialus išpėjimas. 1974 m. kovo 20 d. agentas Meistras pranešė, kad Kęstutis Jankauskas savo namuose turi metalinį nepriklausomos Lietuvos herbą. Taip pat agentas informavo apie šio asmens Lietuvos SSR švietimo ministrui adresuotą laišką, kuriame tvirtinama, kad Lietuvos

istorijos vadovėliai nutyli šalies praeitį, o tikintys vaikai mokykloje yra kritikuojami už dalyvavimą religinėse apeigose⁶⁴. Už šiuos veiksmus KGB K. Jankauskui pareiškė oficialų įspėjimą.

Pasitaikė atvejų, kai vienam žmogui buvo taikomos įvairios profilaktinės priemonės. Pavyzdžiui, Panevėžio miesto Gelžbetonio konstrukcijų gamyklos darbuotojas Vincas Patackas 1976 m. buvo patikrintas tiriant jo operatyvinio tikrinimo bylą. Pažymėta, kad šis buvęs ginkluotojo pasipriešinimo dalyvis, kuris 1948 m. buvo nuteistas 25 metus kalėti, grįžęs į Lietuvą „neatsisakė savo priešiško veiksmų ir šmeižė tarybinę santvarką“. 1963 m. kovo 28 d. jam buvo skirta profilaktika „su visuomenės pagalba“⁶⁵. KGB išsiaiškino, kad V. Patackas savo pažiūrų nepakeitė. Jis prisidėjo prie „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ platinimo, palaikė ryšius su buvusiais politiniais kaliniais, žinojo, kur gauti pagrindinės literatūros, todėl jam buvo pareikštas ir oficialus įspėjimas.

Aštuntojo dešimtmečio viduryje vidinėje KGB sistemoje buvo nurodyta, kad oficialus įspėjimas kaip profilaktinio poveikio priemonė taikytinas „kraštutiniu atveju ir vadovaujantis duomenimis, rodančiais, kad asmuo, kuriam taikoma profilaktika, stovi ant itin pavojingų valstybinių nusikaltimų slenksčio“⁶⁶. Tačiau kartais ši griežta įspėjamoji priemonė buvo skiriama už mažareikšmius dalykus, už kuriuos KGB galėjo bausti kitų formų profilaktika.

JAUNIMO PROFILAKTIKA AŠTUNTAJAME–DEVINTAJAME DEŠIMTMETyje

Profilaktinių auklėjamųjų priemonių buvo imamasi norint atvesti į „doros kelią“ pagrindinių organizacijų narius ir „politiniais klausimais klystančius“ pavienius asmenis.

Pavyzdžiui, 1960 m. tokios priemonės skirtos 557 asmenims, dauguma jų buvo jauni žmonės⁶⁷. KGB kovojo su visomis jaunimo reiškiamo protesto prieš gyvenimo suvaržymus apraiškomis. Tiems, kurie nebuvo patraukiami baudžiamojon atsakomybėn, daugiausia paaugliams, vidurinių mokyklų moksleiviams, buvo skiriamos profilaktinės priemonės.

1972 m. susideginus Romui Kalantai, jaunimas reiškė nepasitenkinimą esama padėtimi. Po Kauno įvykių sustiprėjus lietuvių pilietinei savimonei, KGB ėmė aktyviau taikyti profilaktines priemones. Protestuojantis jaunimas savo nepasitenkinimą dažniausiai reiškė rašydamas ir platindamas antisovietinio turinio lapelius, keldamas trispalves ir pan. Pasitaikė atvejų, kai nepasitenkinimas būdavo nukreipiamas į rusų tautybės asmenis. Antai KGB užfiksavo, kad 1972 m. gegužės 23 d. Panevėžio internatinės sporto mokyklos devintos klasės mokiniai susimušė su rusų tautybės paaugliais. KGB pažymėjo, kad šiam susirėmimui įtakos turėjo Kauno įvykiai. Laisvės polėkio skatinami, moksleiviai pamokoje sukūrė antisovietinio turinio lapelį: „Lietuvi! Prisimink Vytauto Didžiojo laikus, kai lietuvis laisvas per amžius gyveno. O štai dabar gi: rusas, kraujo lietuvių prisigėręs, nori Kauną jame nuskandinti. Neleiskim rusams Lietuvoje šeimininkauti! Išvykim nekenčiamą maskolių!“⁶⁸ KGB nutarė, kad šis lapelis parašytas neturint vadinamųjų antitarybinių kėslų. Kartu buvo nurodyta, kad jam atsirasti turėjo įtakos netinkamai suprasti „chuliganų“ ir kitų „lengvabūdiškų elementų“ veiksmai Kaune. Bendraujant su Panevėžio internatinės sporto mokyklos direktoriumi ir mokytojais, gegužės 25 d. buvo surengtas profilaktinis pokalbis su moksleiviais. Psichologiškai paveikti jaunuoliai pasižadėjo išpirkti kaltę pavyzdingu mokymusi. KGB nurodė, jog greta individualaus auklėjamojo darbo būtina taikyti ir bendrąsias

profilaktines priemones, kad būtų galima „ateityje išvengti panašių nepageidaujamų atvejų“⁶⁹. Jaunimą buvo siekiama perauklėti su partijos žinia: apie taikytas profilaktines priemones buvo informuojami LKP miestų ir rajonų komitetai. Cituoto antisovietinio lapelio autoriams KGB skyrė ne tik profilaktines priemones, bet ir administracines nuobaudas, bet smarkiau bausti nesiryžo.

Aštuntajame dešimtmetyje jaunimas gana drąsiai reiškė savo mintis. Antai 1974 m. Panevėžio politechnikos mokyklos komjaunimo organizacijos sekretorė informavo sovietų saugumą apie nederamą antro kurso studento Rimanto Kazlausko elgesį. Buvo pranešta, jog estetikos pamokoje jis kalbėjęs, kad „Tarybų Sąjungoje nėra žodžio laisvės. Jei kažkas ką nors pasakys prieš valdžią, bus pripažintas psichiniu nepilnaverčiu, patupdytas į kalėjimą, ant jo išbandys naujus vaistus, o paskui jis bus pasmerktas žūti.“⁷⁰ Vėliau vaikiną prisipažino po R. Kalantos susideginimo kažką panašaus girdėjęs kalbant per radiją trumposiomis bangomis. Jaunuoliui nepavyko išvengti profilaktinio pokalbio, toks jo elgesys buvo pavadintas „išsišokimu“, su kuriuo reikia kovoti. Pažymėtina, kad šitaip nukentėjo ir buvo saugumo gerokai pamokytas ne vienas asmuo. Kartu tuo buvo norima parodyti, kas laukia visų, kurie nepaklus režimui, siekta palaužti tautinį pasipriešinimą. Dažniausiai jaunuoliai, sulaukę grėsmingų KGB gąsdinimų, savo veiklą nutraukdavo. Tik pavieniai išdrįsdavo toliau platinti „nacionalistinio“ turinio lapelius, rašinėti antisovietinius užrašus ar prisidėti prie gatvės neramumų.

1973 m. ir 1974 m. pirmojoje pusėje KGB skyrė 732 profilaktines priemones 885 žmonėms⁷¹. Nustatyta, kad antisovietinius veiksmus atliko 497 jaunuoliai iki 25 metų amžiaus, iš jų 389 – aukštųjų mokyklų studentai ir vidurinių mokyklų moksleiviai. Anot KGB, pavieniai jaunuoliai „vis dar leidžiasi su-

viliojami buržuazinės propagandos ir dažnai įsitraukia į žalingą veiklą“⁷²; kuria pagrindines grupes, viešai reiškia „nacionalistines“ mintis, platina antisovietinius lapelius. Per pusantrų metų profilaktinės priemonės buvo skirtos 56 jaunimo grupėms, 190 žmonių nutraukė antisovietinę veiklą. Taigi KGB pavyko pažaboti maištaujančią jaunimą.

Saugumo nuomone, maištauti prieš sovietinę tikrovę skatino vadinamasis politinis nebrandumas, propagandinis užsienio radijo stočių poveikis ir keliaklupsčiavimas prieš Vakarų gyvenimo būdą. Netinkamas auklėjimas šeimoje taip pat buvo laikomas veiksniumi, skatinančiu nepaklusti režimui. Sovietų ideologija skelbė, kad būtina „išauklėti komunistiškai susipratusius ir didžiai išsilavinusius žmones, gebančius dirbti tiek fizinį, tiek protinį darbą, aktyviai veikti įvairiose visuomeninio ir valstybinio gyvenimo srityse, moksle ir kultūroje. [...] Šeimos auklėjamoji įtaka vaikams turi organiškai sietis su jų visuomeniniu auklėjimu.“⁷³ Tuo tikslu nutarta stiprinti auklėjamąjį darbą mokyklose. Mokytojai privalėjo auklėti moksleivius komunistinio sąmoningumo ir dorovės dvasia.

KGB Panevėžio miesto skyriaus duomenimis, 1976–1977 m. į antivisuomeninį elgesį (antisovietinių lapelių gaminimas ir platinimas, tautinio pobūdžio užrašai) ypač buvo linkę 16–18 metų jaunuoliai. Paaikšėjo, kad 44 proc. iš jų buvo komjaunuoliai. KGB nuomone, jaunimą priešintis režimui skatino netinkamas požiūris į sovietinę tikrovę, klaidingas Lenino nacionalinės politikos suvokimas, vakarietiškų radijo stočių klausymasis, antisovietinės literatūros skaitymas, priešiškausiteikę tėvai ar giminaičiai. Antai profilaktinės priemonės buvo skirtos Panevėžio miesto gyventojui Antanui Strelčiūnui siekiant apriboti šio žmogaus antisovietinius veiksmus. Mat jis draudė savo vaikams skaityti knygas rusų kalba, neigiamai atsiliepė apie sovietinę tikrovę, žavėjosi vakarietišku gyvenimu⁷⁴.

Atrodo, kad A. Strelčiūnas, neturėdamas kito pasirinkimo, dėl šeimos gerovės (vaikams grėisė pašalinimas iš mokyklos, galėjo būti trukdoma studijuoti) pasmerkė savo veiksmus ir pasižadėjo pasikeisti. Asmenys, kurie nesileisdavo profilaktiškai perauklėjami, dažnai nukentėdavo ne tik psichologiškai, bet ir materialiai, nes netekdavo darbo.

Sovietiniais metais buvo negalima šaipytis iš sovietinės tematikos plakatų. Jaunuoliai, išdrįsę tai daryti, atsidurdavo tarp asmenų, kurių laukė KGB profilaktinės priemonės. Pavyzdžiui, 1977–1978 m. tokios priemonės skirtos moksleiviams K. Staigiui ir S. Ringevičiui⁷⁵. Aštuntajame dešimtmetyje vidurinių mokyklų moksleiviai nuolat rašė ir klijavo antisovietinius lapelius gerai matomose vietose: ant mokyklos sienų, koridorių, langų ir durų. Tokių „pokštų“ autoriams, jeigu jie būdavo nustatomi, tekdavo aiškintis mokyklos direktoriui, rašyti pasiaiškinimus. Sovietų saugumas domėjosi „išsišokėlių“ moksleivių tėvais, kviesdavosi juos į profilaktinį pokalbį⁷⁶.

KGB siekė išsiaiškinti kitaminčių politinį aktyvumą, galimas „nusikalstamas priemonės“. Vis dėlto, kad ir kaip stengėsi sovietų valdžia su KGB priešakyje išauklėti ir suvaldyti maištingą jaunąją kartą, jaunuomenė neketino susitaikyti su sovietine tikrove. Jaunimas nevengė antisovietinių pasisakymų, anekdotų, organizavo žygeivių keliones ir pan. Tačiau saugumui ėmusis profilaktinių priemonių, jaunuoliai, suvokę, kad gąsdinimai yra rimti, turėdavo nutraukti savo veiklą.

1983 m. KGB vadovybė pažymėjo, jog būtina imtis auklėjamojo darbo siekiant užtikrinti, kad priešiška nusiteikę jaunuoliai nutrauktų antisovietinę veiklą. Buvo pabrėžta, kad šiame darbe neretai pritrūksta kantrybės ir profesionalaus žvilgsnio, noro kovoti iki galo, kad asmenys iš „negatyvios“ aplinkos pasitaisyti⁷⁷. Matyt, tai reiškė, kad

profilaktinį darbą būtina tęsti. Tais pačiais metais kartu su komunistų partijos Centro komitetu nutarta gerinti ideologinį darbą mokyklose. 1984 m. drauge su partinėmis ir komjaunimo organizacijomis, technikumų, profesinių technikos ir vidurinių mokyklų administracija imtasi priemonių siekiant užkirsti kelią jaunimo nusižengimams („išnaikinti negatyvias apraiškas“). Įvyko 70 auklėjamųjų ir išpėjamųjų pokalbių su maištaujančiais moksleiviais. Anot KGB, „pavyko laiku išaiškinti priešišką dar nesusiformavusių grupių veiklą, nustatyti ekstremistinius pavienių jaunuolių ketinimus“⁷⁸. Baimindamasi, kad bet koks jaunimo būriavimasis nevirstų spontanišku tautinių emocijų proveržiu, sovietų valdžia su KGB pagalba taikė auklėjamąsias ir išpėjamąsias priemones, siekdama užkirsti kelią jaunimo „politiškai žalingiems išsišokimams“ ir antisovietiniams reiškiniams, galintiems perraugti į pasipriešinimą režimui.

IŠVADOS

Lietuvos visuomenė sovietmečiu patyrė dvasinį ir psichologinį terorą. KGB ėmėsi iniciatyvos vienokiu ar kitokiu būdu perauklėti nesitaikstančius su sovietų režimu asmenis. Ši prevencinė priemonė buvo skiriama žmonėms, reiškiantiems komunistinei ideologijai prieštaraujančias politines pažiūras, užsiimantiems visuomenine, žmogaus teisių gynimo ir kitokia partinei nomenklatūrai pavojų keliančia veikla.

LKP vadovybės reikalavimu KGB ir prokuratūra stiprino vadinamąjį profilaktinį darbą, kad dar pačioje pradžioje užkirstų kelią įvairioms antisovietinėms apraiškoms ir neleistų joms atvirai pasireikšti. Visuotinę visuomenės kontrolę papildė profilaktinės priemonės. Dažniausiai buvo rengiami manipuliaciniai pokalbiai, pasitelkiamas viešas

pasmerkimas „su visuomenės pagalba“, imamasi administracinių priemonių, daromas poveikis pasitelkus agentus ir patikimus asmenis, darbovietę, visuomenines organizacijas, reiškiami oficialūs išpėjimai. Tam buvo naudojamas radijas, periodinė spauda, paskaitos ir diskusijos kolektyvuose, kuriuose nepatikimi asmenys dirbo ar mokėsi.

Asmeninė (individuali) profilaktika buvo viena iš pagrindinių KGB veiklos formų mėginant užkirsti kelią priešiškiems piliečių veiksams. Buvo siekiama pakeisti nelojalių piliečių politines pažiūras, priversti juos viešai išsižadėti įsitikinimų ir atgailauti už savo veiksmus. Spaudimą jausdavo ne tik moralinį terorą patiriantys žmonės, kuriems buvo skiros profilaktinės priemonės, bet ir jų šeimos nariai. „Prasikaltę“ asmenys turėdavo pripažinti savo kaltę ir pasižadėti, kad ateityje panašūs dalykai nepasikartos, o savo nusižengimus jie sieks išpirkti pavyzdingu

darbu ir elgesiu. Taigi būtų galima sakyti, kad profilaktika tapo galimybe sovietiniams piliečiams pasitaisyti, t. y. reabilituoti sovietų valdžios akyse, pasmerkiant valdžios netoleruojamus savo veiksmus ir pasižadant jų nekartoti.

Žmonės, kuriems buvo skirtos KGB profilaktinės priemonės, gyveno jausdami nuolatinę įtampą ir pavojų. Bauginantys profilaktiniai pokalbiai, vieši svarstymai darė didelį poveikį. Jie stipriai paveikdavo anti-sovietinius veiksmus atlikusius asmenis ir laikinai ar visam laikui atgrasydavo nuo panašios veiklos. Žmonės jausdavosi negalintys pritapti įvairiose gyvenimo srityse. Savo pažiūrų neatsisakydavo tik patys drąsiausi.

Siekdamas žmones valdyti ir išstumti iš viešojo gyvenimo, sovietų režimas, su KGB pagalba taikydamas profilaktines priemones, pamynė žmogaus teises ir sumenkino asmenybės individualumą.

Nuorodos

¹ N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*, Vilnius, 2007, p. 18.

² LYA, f. K-15, ap. 1 (apyrašo įvadas), l. 11.

³ N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19, Kaunas, 1996.

⁴ Grupės prie SSRS KGB pirmininko referento plk. Čvano, SSRS KGB 2-osios vyriausiosios valdybos vyr. operatyvinio įgaliotinio pplk. Lešenkos, SSRS KGB Kadro valdybos vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Utenkos 1959 m. spalio 17 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 255, l. 165.

⁵ *Контрразведывательный словарь*, Москва, 1972.

⁶ *Сборник КГБ СССР*, № 125, Москва, 1988.

⁷ A. Terleckas, *25-ieji Lietuvos okupacijos metai. Rezistentų dienoraštis*, Vilnius, 2006.

⁸ V. Skuodis, *Balsas iš Lietuvos pogrindžio. 1972–1987 m.*, Vilnius, 2006; To paties, *Žaidimas KGB tinkluose*, Vilnius, 1996.

⁹ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasi-*

priešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas, Vilnius, 1999.

¹⁰ M. Žiūkas, „KGB prieš Vilniaus moksleivius devintojo dešimtmečio pradžioje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13).

¹¹ S. Grybkas, „KGB veikla sovietinės Lietuvos pramonės įmonėse 1965–1985 m.“, *ibid.*, 2009, Nr. 1(25).

¹² K. Burinskaitė, „LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.“, *ibid.*, 2011, Nr. 1(29).

¹³ A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė*, Vilnius, 2002.

¹⁴ Leningrado apygardos pasienio kariuomenės l. e. Operatyvinio skyriaus viršininko pareigas mjr. Celikovo 1960 m. rugsėjo 26 d. pažyma, LYA, f. K-25, ap. 1, b. 16, l. 42.

¹⁵ *Ibid.*, l. 44.

¹⁶ Grupės prie LSSR KGB pirmininko vyr. referento pplk. I. Timonovo, LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio Pietario 1964 m. lapkričio 10 d. pažyma apie agentūrinių-operatyvinių darbų Kelmės rajone, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 291.

¹⁷ LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus viršinink-

ko plk. B. Žilinsko 1968 m. vasario 9 d. pranešimas apie KGB darbą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 663, l. 102.

¹⁸ SSRS KGB pirmininko J. Andropovo 1973 m. kovo 20 d. įsakymas Nr. 0150, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 118, l. 23.

¹⁹ *Ibid.*, l. 22.

²⁰ SSRS KGB pirmininko J. Andropovo 1973 m. gegužės 3 d. įsakymas Nr. 0038, *ibid.*, l. 147.

²¹ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1989 m. balandžio 14 d. pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 231, l. 9.

²² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus, LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko plk. S. Skačkausko 1987 m. sausio 6 d. duomenys apie asmenis, įrašytus į operatyvinę įskaitą, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 467, l. 8.

²³ SSRS KGB pirmininko V. Čebrikovo 1988 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. 0400, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 178, l. 76.

²⁴ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1989 m. balandžio 14 d. pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 231, l. 10 a. p.

²⁵ LSSR KGB Šiaulių miesto įgaliotinio mjr. B. Žilinsko 1960 m. gruodžio 27 d. darbo ataskaita, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 274, l. 192.

²⁶ *Antikomunistinis kongresas ir tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“*, Vilnius, 2002, p. 192.

²⁷ J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 233.

²⁸ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1969 m. kovo 12 d. ataskaita „Apie LSSR KGB aparato užduotis kovojant su priešo ideologine diversija“, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 155.

²⁹ J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 233.

³⁰ LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko S. Skačkausko 1987 m. darbo ataskaita, LYA, f. K-15, ap. 1, b. 503, l. 58.

³¹ Grupės prie LSSR KGB pirmininko vyr. referento pplk. I. Timonovo ir LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio Pietario 1964 m. lapkričio 10 d. pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą Kelmės rajone, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 292.

³² Leningrado apygardos pasienio kariuomenės l. e. Operatyvinio skyriaus viršininko pareigas mjr. Celikovo 1960 m. rugsėjo 26 d. pažyma, *ibid.*, f. K-25, ap. 1, b. 16, l. 44.

³³ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Z. Stalausko, LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Grišeckino, inspekcijos prie LSSR KGB

pirmininko vyr. inspektoriaus mjr. P. Malachovo 1974 m. spalio 17 d. pažyma, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 714, l. 202.

³⁴ *Ibid.*, l. 204.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *TSKP XXII suvažiavimo medžiaga*, Vilnius, 1962, p. 75.

³⁷ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1989 m. balandžio 14 d. pažyma, LYA, f. K-11, ap. 2, b. 231, l. 12.

³⁸ *Контрразведывательный словарь*, c. 163.

³⁹ LYA, f. K-18, ap. 1, b. 345, l. 165.

⁴⁰ LSSR KGB Kalvarijos rajono įgaliotinio mjr. J. Veresovo 1959 m. gruodžio 30 d. tarnybinis pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui apie agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 257, l. 165.

⁴¹ LSSR KGB Kavarsko rajono įgaliotinio kpt. Čikiliovo 1959 m. gruodžio 31 d. tarnybinis pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui apie agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, l. 194.

⁴² 1960 m. balandžio 15 d. pasiaiškinimas Valsybės saugumo komiteto pirmininkui, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 620, l. 122 a. p.

⁴³ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 3-iojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. S. Troinino 1973 m. birželio 22 d. pažyma, *ibid.*, b. 710, l. 25.

⁴⁴ *Контрразведывательный словарь*, c. 237.

⁴⁵ LSSR KGB Kavarsko rajono įgaliotinio kpt. Čikiliovo 1959 m. gruodžio 31 d. tarnybinis pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui apie agentūrinį-operatyvinį darbą, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 257, l. 193.

⁴⁶ LSSR KGB Jonavos rajono įgaliotinio kpt. I. Galvydžio 1960 m. sausio 3 d. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ibid.*, l. 155.

⁴⁷ Leningrado apygardos pasienio kariuomenės l. e. Operatyvinio skyriaus viršininko pareigas mjr. Celikovo 1960 m. rugsėjo 26 d. pažyma, *ibid.*, f. K-25, ap. 1, b. 16, l. 51.

⁴⁸ A. Terleckas, *op. cit.*, p. 218.

⁴⁹ N. Gaškaitė, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁰ *Контрразведывательный словарь*, c. 72.

⁵¹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1973 m. rugpjūčio 5 d. kovos su nacionalistiniais elementais ir išeivija apžvalga, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 709, l. 36.

⁵² LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko plk.

M. Ščensnovičiaus ir LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakausko 1972 m. gruodžio mėn. raštas, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 374, l. 331.

⁵³ 1972 m. vasario 28 d. profilaktinis pokalbis su D. Cesevičiumi, *ibid.*, b. 370, l. 12.

⁵⁴ N. Gaškaitė, *op. cit.*, p. 45.

⁵⁵ LSSR KGB Jonavos rajono įgaliotinio kpt. I. Galvydžio 1960 m. sausio 3 d. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 257, l. 155.

⁵⁶ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. S. Kišono 1969 m. gegužės 22 d. pažyma, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 604, l. 51.

⁵⁷ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1989 m. balandžio 14 d. pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 231, l. 10.

⁵⁸ LSSR KGB Panevėžio miesto įgaliotinio pplk. S. Kišono 1960 m. gruodžio 30 d. ataskaita, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 274, l. 36.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1969 m. balandžio 14 d. pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 231, l. 12.

⁶¹ SSRS KGB pirmininko J. Andropovo 1973 m. kovo 20 d. įsakymas Nr. 0150, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 118, l. 24.

⁶² *Ibid.*, l. 25.

⁶³ „Revoliucionieriui profesionalui revoliucijų gana“, <http://maga.lt/78625>.

⁶⁴ LSSR KGB Panevėžio miesto įgaliotinio mjr. J. Martinkevičiaus 1964 m. gruodžio 20 d. pažyma, LYA, f. K-18, ap. 1, b. 610, l. 20.

⁶⁵ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. J. Martinkevičiaus 1977 m. sausio 18 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 470, l. 160.

⁶⁶ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Z. Stalausko, LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Grišeckino, inspekcijos prie LSSR KGB pirmininko vyr. inspektoriaus mjr. P. Malachovo 1974 m. spalio 17 d. pažyma, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 714, l. 206.

⁶⁷ LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus 1961 m. sausio 7 d. ataskaita SSRS KGB pirmininkui gen. mjr. A. Šeļepinui, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 276, l. 2.

⁶⁸ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. S. Kišono 1972 m. gegužės 29 d. spec. pranešimas LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. J. Petkevičiui, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 607, l. 36-1.

⁶⁹ *Ibid.*, l. 35.

⁷⁰ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko mjr. J. Martinkevičiaus 1974 m. gruodžio 10 d. pažyma, *ibid.*, b. 610, l. 21.

⁷¹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Z. Stalausko, LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Grišeckino, inspekcijos prie LSSR KGB pirmininko vyr. inspektoriaus mjr. P. Malachovo 1974 m. spalio 17 d. pažyma, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 714, l. 199.

⁷² *Ibid.*, l. 200.

⁷³ *TSKP XXII suvažiavimo medžiaga*, p. 360.

⁷⁴ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko kpt. J. Martinkevičiaus 1978 m. gruodžio 7 d. ataskaita LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. J. Petkevičiui, LYA, f. K-18, ap. 1, b. 618, l. 53.

⁷⁵ LSSR KGB 5-osios tarnybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio N. Smirenikovo 1978 m. liepos 8 d. agentūrinio-operatyvinio darbo pažyma, *ibid.*, b. 619, l. 9.

⁷⁶ LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus viršininko mjr. P. Čudo 1976 m. kovo 26 d. pranešimas, *ibid.*, b. 517, l. 10.

⁷⁷ M. Žiūkas, *op. cit.*, p. 87.

⁷⁸ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko kalba, 1984 m., LYA, f. K-18, ap. 1, b. 20, l. 143.

Gauta 2011 10 17
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Lina Okuličiūtė**PREVENTIVE MEASURES FOR SOCIETY – A KGB PSYCHOLOGICAL IMPACT TOOL****Summary**

In Soviet times, Lithuanian Society suffered both spiritual and psychological terror. The KGB attempted by one means or another to rehabilitate people who did not reconcile with the Soviet regime. Preventive measures were applied against people whose political opinions were contrary to the Communist ideology, who became involved in public activities, the defence of human rights, and other activities that posed risk to the party nomenclature.

At the request of the Communist Party of Lithuania, the prosecutor's office strengthened measures to prevent public manifestations of anti-Soviet propaganda. Overall control of society was supplemented with the so-called preventive measures. They usually took the form of manipulative conversations, public condemnations "with the help of society", administrative measures, measures involving agents and "trusted individuals", at people's workplaces, social organisations, and official reprimands. The radio, press, and lectures, as well as debates at workplaces where such "unreliable" people worked or studied were used.

Personal (individual) preventive measures were one of the main forms of KGB activity used to prevent the hostile actions of citizens. The use of such measures was intended to change the political views of citizens by making them pub-

licly renounce their beliefs, and forcing them to repent for their actions. It was not only individuals who experienced moral terror; their family members were also subject to preventive measures. The "guilty" people had to admit their guilt and promise that in the future no such actions would be repeated, and that they would pay for their transgressions with exemplary work and behaviour. Thus it can be said that the preventive measure was "an opportunity" for a Soviet citizen to correct himself, i. e. to be rehabilitated in the eyes of the Soviet power by condemning his "unacceptable" actions and promising not to repeat them again.

After the preventive measures of the KGB, people lived under constant pressure and menace. These intimidating preventive conversations and public discussions of behaviour had a significant impact. They strongly affected people who had carried out anti-Soviet actions and temporarily or permanently frightened them away from these activities. People felt they did not belong to various areas of life. Only the most courageous people did not renounce their beliefs.

In order to control people or exclude them from public life, the Soviet regime, with the aid of the KGB, applied preventive measures. They violated people's human rights and demeaned their individuality.